

بازخوانی درس آموز آیت‌الله العظمی جوادی آملی از «معجزه مقاومت» با یادآوری داغ میناب و ضرورت پاسخ‌گویی به مظلوم

ایستادگی مردم در برابر قدرت‌ها جلوه‌ای از عنایت الهی است

فرستادیم تا مردم بعد از فرستادن رسولان، جحّتی علیه خدا نداشته باشند.

وی با بیان اینکه این آیه از آیات بسیار مهم قرآن کریم است،

افزود: خدای سبحان می‌فرماید اگر پیامبر نمی‌فرستادم، مردم می‌توانستند علیه خدا احتجاج کنند و بگویند تو که ما را خلق

کردی، چرا برای ما راهنما نفرستادی؟!

آیت‌الله العظمی جوادی آملی با اشاره به واژه «بعد» در آیه شریفه، خاطرنشان کرد: این کلمه در مقام تحدید است؛ یعنی قبل از انبیا، عقل می‌تواند به خداوند بگوید چرا پیامبر نفرستادی، اما پس از فرستادن رسولان، عقل چنین قدرت احتجاجی ندارد، چون حجت تمام شده‌است.

وی تأکیدکرد: چنین عقلی که می‌تواند در برابر خداوند استدلال کند، باید شناخته و گرامی داشته شود و به فتوای آن عمل کرد؛ زیرا این عقل مقتدر است و می‌فهمد جامعه انسانی برای رفع اختلافات و جلوگیری از تعدیات، نیازمند نظم و راهنماست. این مرجع تقلید با طرح این پرسش که آیا احتجاج عقلی مذکور تنها مربوط به زمان حضور و ظهور است، گفت: زمانی که پیامبر اکرم(ص) حضور دارد یا امام معصوم(ع) حاضر است، حجت وجود دارد؛ اما اگر نه پیامبر باشد و نام امام معصوم و در عین حال کسی که از طرف آنان عهدمدار مسئولیت باشد وجود نداشته باشد، این احتجاج همچنان باقی خواهد بود.

■ **اضلاع نظم اجتماعی و قاطعیت «صاحب جواهر»**

آیت‌الله العظمی جوادی آملی با اشاره به استدلال صاحب جواهر اظهار کرد: مردم قدرت این را ندارند که تک‌تک این امور را بر عهده بگیرند، اما حق مسلم مردم است که از خداوند بپرسند در عصر غیبت به چه کسی مراجعه کنند؛ این حق عبدر بر مولاست. اگر در عصر غیبت هیچ تکلیفی از سوی دین تعیین نشده باشد، عقل می‌تواند بگوید خدایا، این مردم را به چه کسی سپردی؟ آیا هیچ حساب و کتابی وجود ندارد؟

وی ادامه داد: اصل استدلال این است که مردم در عصر حضور، معصوم می‌خواهند و اگر دسترسی به معصوم ممکن نبود، در

آیت‌الله العظمی جوادی آملی با اشاره به ایستادگی مردم ایران در برابر قدرت‌های متجاوز اظهار کرد: دوبار قدرت حمله کردندو پوزه آن‌ها به خاک مالیده‌شد؛ این امر تعارف‌بردار نیست. آنان حمله کردند، اما با ایستادگی فرزندان و برادران و خود مردم، عقب‌نشینی کردند و شکست خوردند.

در نخستین روزهای آغاز سال تحصیلی حوزه‌های علمیه، کرسی درس خارج فقه آیت‌الله العظمی جوادی آملی فراتر از یک بحث مرسوم درباره ابواب قضایی (حدود، قصاص و دیات) بود؛ این نشست علمی به بیانیه عمیق در تبیین پیوند «عقلانیت فلسفی»، «فلسفه حکومت دینی» و «حقایق ملموس میدان مقاومت» بدل شد. این فقیه برجسته و فیلسوف معاصر، با بازخوانی آیات الهی و میراث فقهی شیعه، روایتی بدیع از رابطه امت، امامت و مفهوم معجزه در جهان معاصر ارائه داد.

■ **ارسال رسل و عقل، حجت را برای مردم تمام کرد**

آیت‌الله العظمی جوادی آملی در ابتدای سخن با اشاره به آغاز بحث حدود و دیات، به تبیین اجمالی «نظام اسلامی» پرداخت و اظهار کرد: در بحث قضا و شهادت بیان شد اگر در حقوق، اختلافی پیش آمد، به محکمه مراجعه تا مشخص شود که با چه کسی است، اگر صاحب حق، حق خود را دریافت کرد، با بختی باقی نمی‌ماند؛ اما اگر کسی حق را بر داخت نکرد یا حکمی از احکام الهی اجرا نشد یا حق خدا و مردم ضایع شد، در اینجا مسئله حدود و تعزیرات از یک سو، قصاص از سوی دیگر و دیات از سوی سوم مطرح است؛ این سه، سه کتاب و سه باب مستقل هستند و هر چند مشترکاتی دارند، اما از نظر علمی جدا از یکدیگرند و جامع مشترک آن‌ها مسئله نظم جامعه‌است.

این مرجع تقلید با طرح این پرسش که در نظام امامت و امت، اجرای احکام و برقراری نظم اجتماعی بر عهده چه کسی است، بیان کرد: عمده مسئله در نظام امامت و امت این است که چه کسی باید احکام الهی را اجرا کند. در عصر حضور، وجود مبارک پیامبر اکرم(ص) و پس از ایشان ائمه معصومین(ع) مسئولیت اجرای این امور را بر عهده دارند و در این زمینه بختی وجود ندارد، اما باید روشن شود که در عصر غیبت وضعیت چگونه است تا معلوم باشد جامعه صاحب نظم و حساب و کتاب است. وی با اشاره به دیدگاهی که اجرای برخی امور را در عصر غیبت، واجب کفایی و بر عهده خود مردم می‌داند، اظهار کرد: مسئله اصلی در عصر غیبت این است که آیا پیامبر(ص) و ائمه(ع) برای عصر غیبت، کسانی را مشخص کرده‌اند یا نه؟ اگر خود مردم بخواهند این امور را اجرا کنند، این امر موجب خلأ و آغاز بی‌نظمی و هر چه مرجع خواهد شد.

آیت‌الله العظمی جوادی آملی در ادامه با تأکید بر جایگاه عقل در این بحث، به آیات یابانی سوره مبارکه نسا اشاره کرد و گفت: عقل آن قدر قندش رسا و مشخص گویاست که می‌تواند در برابر خداوند احتجاج کند، «وَسَلَا مُبَشِّرٌ وَتُنْذِرٌ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا». (سوره نسا/ ۱۶۵) خدای سبحان می‌فرماید: ما پیامبران را

دیدگاه

دکتر خدیوی در تبیین نقش فرهنگ ایثار در گام دوم انقلاب: تکیه بر مؤلفه‌های نرم هویتی است

همزمان با گرامی‌داشت هفته دفاع مقدس و در امتداد بازخوانی دستاوردهای معرفتی هشت‌سال حماسه و مقاومت، روز گذشته نشست تخصصی «تبیین مؤلفه‌های ایثار و تمدن‌سازی در دفاع مقدس» در تالار شیخ طوسی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی برگزار شد. در این نشست علمی، سرکار خانم دکتر خدیوی، رئیس سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران خراسان رضوی به‌واکوی پیوند میان فضیلت دینی ایثار با مفهوم سرمایه‌انسانی در افق تمدن نوین اسلامی پرداخت. آنچه در ادامه می‌خوانید، گزیده‌ای از مهم‌ترین مباحث و بیانات اودر این نشست است.

■ **پیوند فضیلت اخلاقی با متغیرهای کلان توسعه**

موضوع این نشست پیوندی است میان یک فضیلت اخلاقی و دینی با ریشه‌های کهن در فرهنگ اسلامی، یعنی «ایثار» و یک مفهوم نسبتاً جدید در ادبیات علوم اجتماعی و اقتصادی، یعنی «سرمایه انسانی». آن‌هم در بستر گفتگمانی که این روزها با عنوان «تمدن نوین اسلامی» شناخته می‌شود. پرسش محوری این است آیا ایثار صرفاً یک فضیلت اخلاقی فردی و یک ارزش دینی ستایش‌شده در متون ماست یا می‌توان آن را به‌مثابه یک متغیر مؤثر در ارتقای کیفیت سرمایه‌انسانی جامعه و از آن‌گذر آن، در فرایند تمدن‌سازی صورت‌بندی و تحلیل کرد؟ در ادبیات رایج توسعه و سرمایه‌انسانی، عمدتاً بر مؤلفه‌های «سخت» چون دانش، مهارت فنی و تحصیلات تأکیدی می‌شود و مؤلفه‌های «نرم» مانند انگیزه، تعهد اخلاقی و انسجام اجتماعی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند؛ حال آنکه پژوهش‌های جدید نشان می‌دهند این مؤلفه‌های نرم، نقشی تعیین‌کننده در بهره‌وری و پایداری توسعه دارند. در شرایطی که کشور با محدودیت‌های اقتصادی و بین‌المللی مواجه است، فهم اینکه کدام سرمایه معنوی و اخلاقی می‌تواند جایگزین یا مکمل سرمایه مادی محدود باشد، اهمیتی راهبردی دارد و ایثار دقیقاً همان سرمایه‌راهبردی و قابل نهادینه‌سازی است.

■ **مفهوم‌شناسی و تمایز ایثار در برابر سخاوت، فداکاری و استیثار**

در لغت‌نامه‌های فارسی، ایثار به‌معنای عطا کردن، بخشیدن و برگزیدن مصلحت دیگری بر منفعت خود و کمال درجه سخاوت آمده است. در اصطلاح اخلاق اسلامی نیز ایثار عبارت است از مقدم داشتن دیگران بر خویشتن، آن هم در شرایطی که خود شخص نیز به همان چیز نیازمند است. از منظر روش‌شناسی علمی، باید ایثار را از مفاهیم مشابه تفکیک کرد. نخست، در سخاوت و انفاق، فرد از مازاد دارایی‌اش می‌بخشد، اما در ایثار، فرد از همان چیزی می‌بخشد که خود بدان محتاج است. دوم، فداکاری و گذشت در ادبیات معاصر اغلب نوعی دادوستد اخلاقی برای کسب منافع یا پاداش است؛ درحالی‌که ایثار، هنگامی محقق می‌شود که این چارچوب دادوستد کنار گذاشته شود و نفع جمعی

شود؛ گردانندگان جامعه باید مجتهد باشند، مجتهدانه بفهمند، مجتهدانه و عادلانه عمل کنند؛ این، نظم است.

وی خطاب به علما و فقهای حوزه‌های علمیه اظهار کرد: مسئولیت‌بزرگی بر عهده شما بزرگان و فقهاءست و شما پرچم این راه را به دست گرفته‌اید، به راهنمایی شما، مردان و زنان بزرگ و بزرگوار ایران اسلامی، دفاع و ایستادگی را آموخته‌اند و این زینتی بودن و حسینی بودن را از حوزه‌های علمیه و علما یاد گرفته‌اند.

این مرجع تقلید سپس با تأکید بر اینکه مردم هم حق و هم وظیفه دارند، بیان کرد: همه مردم حق و وظیفه دارند، اما راهنما و رهبر می‌خواهند؛ «اول پیغمبر(ص) بعد ائمه(ع) بعد نواب او»؛ این، نظام است.

■ **پیروزی بر ابر قدرت‌ها؛ اعجازی از جنس بیداری**

آیت‌الله العظمی جوادی آملی با اشاره به ایستادگی مردم ایران در برابر قدرت‌های متجاوز اظهار کرد: دوبار قدرت حمله کردندو پوزه آن‌ها به خاک مالیده‌شد؛ این امر تعارف‌بردار نیست. آنان حمله کردند، اما با ایستادگی فرزندان و برادران و خود مردم، عقب‌نشینی کردند و شکست خوردند.

وی این ایستادگی را مورد توجه قرار داد و فرمود: آیا این عنایت الهی نیست؟ آیا معجزه فقط این است که سنگ سخن بگوید؟ اگر امتی با دست خالی در برابر عده‌ای بایستد و در برابر آنان مقاومت کند، آیا این معجزه و فرمان الهی نیست؟ این قدرت از کجا آمد؟ این قدرت از ذات اقدس الهی است که به پیروان اهل بیت(ع) عطامی کند.

■ **داغ میناب و ضرورت پاسخ‌گویی به مظلوم**

این مرجع تقلید با اشاره به جنایات و گردن‌کشی آمریکا و اسرائیل، با بازخوانی یک صحنه به‌غایت متأثرکننده و تلخ، به یادآوری حادثه‌ای تلخ از مظلومیت یک مادر در میناب پرداخت؛ مادری که فرزندش را راهی مدرسه کرد و در پی یک فاجعه، تنها یک لنگه کفش از کودکش به‌اوبرگشت: «تحمل این صحنه‌ها بر قلب انسان بسیار سنگین و دشوار است. این ناله‌ها و اشک‌هایی جواب نمی‌ماند؛ نظام حکمرانی باید بداند مسئولیت دفاع از این کرامت انسانی و دادخواهی از این مظلومیت‌ها بر دوش کیست».

این یادآوری، هشداری روشن به ساختار قدرت بود که قدرت و اقتدار، زمانی الهی است که به‌سپری محکم برای صیانت از تک‌تک احاد ملت تبدیل شود.

آیت‌الله العظمی جوادی آملی در بخش پایانی نخستین درس خارج فقه خود، منشور پیش‌روی حوزه‌های علمیه و کارگزاران نظام اسلامی را در سه اصل خلاصه کرد: «اجتهاد عمیق»، «عدالت فراگیر» و «نظم خلل‌ناپذیر».

به بیان این حکیم معظم، پیام مکتب اهل بیت(ع) زمانی در جان جامعه ریشه دوانده که گردانندگان امور، مجتهدانه بیندیشند، عادلانه رفتار کنند و امانت‌دار سرمایه‌ای باشند که با هدایت علما و حماسه‌آفرینی حسینی و زینبی این ملت فداکار به‌بار نرفته‌است.

دکتر خدیوی در تبیین نقش فرهنگ ایثار در گام دوم انقلاب: تکیه بر مؤلفه‌های نرم هویتی است

ایثار؛ موتور پیشران سرمایه انسانی در تمدن نوین اسلامی

بدون چشم‌داشت هدف قرار گیرد. سوم، نقطه مقابل مفهومی ایثار یعنی «استیثار» به‌معنای خودمحوری و ترجیح خویشتن بر دیگران است؛ همان‌طور که امیرالمؤمنین(ع) در حکمت ۲۱۶ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «مَنْ مَلَكَ اسْتَأْذَرَ»؛ یعنی هر کس به قدرت و مکتد دست یابد، خودخواهی و انحصارطلبی پیشه می‌کند.

■ **مستندات قرآنی و روایی ایثار در اندیشه تمدنی**

صریح‌ترین و محوری‌ترین آیه در تبیین ایثار، آیه نهم سوره مبارکه حشر است که در توصیف رفتار انصیار مدینه با مهاجران می‌فرماید: «وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (و دیگران را بر خویشتن مقدم می‌دارند، هر چند خود در تنگدستی و نیاز شدید باشند). واژه «خَصَاصَةٌ» به‌معنای نیاز مبرم است و قرآن نیازمندی خود ایثارگر را به‌عنوان رکن اصلی تعریف ذکر می‌کند. دومین آیه، آیه هشتم سوره مبارکه انسان (دهر) است: «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا»؛ (و غدا را با آنکه خود به آن علاقه و نیاز دارند، به مسکین و یتیم و اسیری می‌خوانند) که بر گذشتن از محبوب شخصی تأکید دارد. سومین آیه، ناظر بر بالاترین مراتب فداکاری یعنی ایثار جان است. در آیه ۲۰۷ سوره مبارکه بقره آمده است: «وَمِنْ النَّاسِ مَن يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»؛ (و از میان مردم کسی است که جان خود را در طلب خشودنی خدایم فروشد). مفسران این آیه را به‌ویژه شأن نزول و اقع‌تاریخی «لילה‌المبیت» و خوابیدن حضرت علی(ع) در بستر پیامبر اکرم(ص) برای حفظ جان ایشان دانسته‌اند.

در سنت روایی اهل بیت(ع) نیز ایثار جایگاهی بنیادین دارد. امام صادق(ع) در روایتی می‌فرماید: «الْجُودُ رَکَاةُ السَّعَادَةِ، وَالْإِثَارُ عَالِي النَّفْسِ مُوجِبٌ لِاسْمِ الْكَرَمِ»؛ بخشندگی، رکات نیکبختی، است و ترجیح دیگران بر خود با وجود سختی شخصی، موجب عنوان بزرگواری می‌شود. همچنین امیرالمؤمنین(ع) در غرر الحکم می‌فرماید: «الْإِثَارُ سَجِيَّةُ الْأَبَرَّ»؛ ایثار، خوی و سرشت پایدار نیکان است. قید «سجیه» نشان می‌دهد ایثار باید به یک ملکه ماندگار تبدیل شود. متفکرانی چون ابن‌خلدون در مقدمه خود، بقا و شکوفایی تمدن‌ها را در گرو روحیه ایثارگری دانسته و قول آن را حاصل خودخواهی معرفی می‌کنند. علامه شهید مطهری و ملا احمد نراقی نیز ایثار را بالاترین درجه مکارم اخلاقی و پشتوانه تمدن اسلامی برشمردند.

■ **دفاع مقدس؛ آزمایشگاه تاریخی ایثار و سرمایه اجتماعی**

هشت سال دفاع مقدس (۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷) غنی‌ترین تجربه زیسته و آزمایشگاه تاریخی ایثار در دوران معاصر است. چهره نمادین این عرصه، شهید نوجوان محمدحسین فهمیده است که امام خمینی(ره) او را رهبر حقیقی نامیدند؛ شهیدی که با اقدامی فراتر از واژه‌ها، ارزش ایثار را متجلی کرد. در کنار وی،

در حرم

از ابتدای سال جاری ۷۵ میلیون فنجان چای و شربت کام زائران امام رضا(ع) را شیرین کرد

چایخانه‌های حضرتی و برکتی که داغ و شیرین تعارف می‌شود

رواقا! در نیمه نخست سال ۱۴۰۵، چایخانه‌های حرم مطهر رضوی با عطر چای و شربت، میزبان خستگی زائران شدند؛ خدمتی که با حضور هزاران خادم، به توزیع بیش از ۷۵میلیون فنجان نوشیدنی متبرک انجامید. قدیم‌ها خیلی پیش می‌آمد که زائری را ببینی با برداشتن لیوانی آب از سقاخانه یا گرفتن تکه نانی از مهمانسرا، تبرکی‌ای از حرم مطهر علی بن موسی الرضا(ع) با خود به یادگار ببرد. تصویری که هر چند ممکن است این روزها هم تکرار شود اما چند سالی است که در گوشه‌هایی از حرم مطهر، استکانی چای شیرین در انتظار زائران است. نزدیک به هفت سال است که چایخانه‌های حضرت رضا(ع) با خیمه‌های سفیدشان، زائرانی را که از راه‌های دور و نزدیک به صحن و سرای رضوی مشرف می‌شوند به نوشیدن یک لیوان چای و دمنوش دعوت می‌کنند.

چایخانه‌های حضرت رضا(ع) که به منظور میزبانی شایسته از زائران و مجاوران و مکثی متبرک به‌منظور رفع خستگی‌شان بر پا شده‌اند هر سال خدمات خود را به برکت نذورات و همت خادمان حضرت توسعه داده‌اند. چایخانه حرم مطهر امام رضا(ع) از سال ۱۳۹۸ با افتتاح نخستین شعبه در صحن کوثر فعالیت خود را آغاز کرد و به‌تدریج به چهار چایخانه گسترش یافت. این پروژه نمادی از میهمان‌ناوژی رضوی و مشارکت مردمی است که هزاران خادم افتخاری و خیر را گرد هم آورده است. برای مشهدی‌های عزیز این مکان بخشی از روتین زیارتی روزانه یا هفتگی شده و برای مسافران و زائران دور، جرعه‌ای از آرامش پس از سفر طولانی به حساب می‌آید. این چایخانه‌ها در چهار گوشه حرم مطهر ایجاد شده‌اند تا زائران و مجاوران از هر طرف که به این حریم نورانی مشرف می‌شوند، چایخانه‌ای در نزدیکی مسیرشان باشد. در ادامه، نگاهی به خدمات این چایخانه‌ها در نیمه نخست سال داریم.

■ **خاطره‌ای ماندگار از تکریم زائر**

در نیمه نخست سال ۱۴۰۵، چایخانه‌های حرم مطهر رضوی فراتر از یک ایستگاه پذیرایی، به نماد میزبانی بی‌وقفه تبدیل شدند. جایی که بیش از ۷۵میلیون فنجان چای متبرک و شربت، نه‌تنها کام زائران امام رفوف(ع) را شیرین کرد، بلکه به امضای خاطره‌ای ماندگار از تکریم زائر بدل شد.

توزیع بیش از ۷۵میلیون لیوان چای متبرک و شربت در ۶ ماه نخست سال ۱۴۰۵، گویای یک برنامه‌ریزی دقیق و درعین حال عاشقانه است. چایخانه‌های مستقر در صحن‌های کوثر، غدیر، امام حسن مجتبی(ع) و باغ رضوان و تبرک‌خانه حضرت رضا(ع) حالا دیگر به نقاط کانونی رفع خستگی زائر تبدیل شده‌اند.

این چایخانه‌ها با بهره‌گیری از زیرساخت‌های مدیریتی اداره چایخانه‌ها و مواکب معاونت خدمات زائرین حرم مطهر رضوی، توانسته‌اند ترافیک حضور زائران را با نظم و رعایت کامل استانداردهای بهداشتی مدیریت کنند؛ به‌طوری‌که این حجم از پذیرایی، کوچک‌ترین خللی در آرامش زائر ایجاد نکرده و اتفاقاً به بخشی از خاطرات شیرین زیارت تبدیل شده است.

■ **پشت‌صحنه ۷۵ میلیون لبخند**

پشت این عدد ۷۵ میلیونی، ۵۰هزار نفر شیفت خدمت نهفته است. ۵۰هزار بار خدمت، در قالب ۳۰۰ موکب و گروه خدمتی مردمی که با عشق تمام‌عیار، خود را از گوشه‌وکنار ایران به مشهد رسانده‌اند. جالب آنکه این جریان سیل، هیچ‌گاه به تعطیلی نینجامیده است. در هر شبانه‌روز، نزدیک به ۲هزار خادم و خادمیار در قالب ۱۶ گروه خدمتی، در چایخانه‌ها و مواکب مستقر هستند. این ترکیب هوشمندانه، شامل کشیک‌های ثابت حرم مطهر و ۱۲ گروه مردمی داوطلب است.

■ **هدلی در میزبانی از زائر**

تداوم این خدمت‌رسانی گسترده در تمامی ایام سال، مرهون همراهی خالصانه خیراندیشانی است که میزبانی از زائر را وظیفه‌ای بر دوش خود می‌دانند. اداره چایخانه‌ها و مواکب حرم مطهر رضوی نیز با تسهیل مسیرهای مشارکت، دست یاری عاشقان را به گرمی فشرده است تا هر فرد به‌اندازه وسع و نیت قلبی‌اش، در این پذیرایی سهیم باشد.

علاقه‌مندان برای پیوستن به این قافله خدمت و سهیم‌شدن در تأمین اقلام موردنیاز، می‌توانند از مسیرهای رسمی مختلف اقدام کنند؛ علاوه بر بهره‌گیری از دستگاه‌های کارتخوان ویژه نذورات که در محل چایخانه‌ها تعبیه شده، امکان واریز نذورات به شماره حساب‌های رسمی اداره چایخانه نیز فراهم است. همچنین مراجعه به دفاتر نذورات حرم مطهر و استفاده از درگاه‌های الکترونیک آستان قدس رضوی، بستری امن و آسان برای ثبت نیت خیر عاشقان فراهم کرده تا هرکس به سهم قلبی خود، میزبانی از زائران حضرت رضا(ع) را تبرک بخشد.

■ **کلام آخر**

وقتی نیمه نخست سال ۱۴۰۵ را ورق می‌زنیم، در کنار تمام آمارها، آنچه باقی می‌ماند، عطر چای حرم است که در جان زائران نشسته است. چایخانه‌های حرم مطهر رضوی با توزیع بیش از ۷۵ میلیون لیوان چای و شربت، عملاً فرهنگ پذیرایی کریمانه را احیا کردند. در جوار مضجع شریف حضرت رضا(ع)، هیچ خدمتی کوچک نیست و هر قطره چای، تبرکی است که زائر را سبک‌بال به خانه بازمی‌گرداند.